

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію ГУМЕННОГО Віктора Леонідовича

«Римська імперія і Парфія: політичні та військові контакти (кінець I ст.

до н.е. – початок III ст. н.е.)», подану до захисту на здобуття наукового

ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю

07.00.02 – всесвітня історія

Сучасна українська історична наука має вагомий здобуток у висвітленні вузлових проблем вітчизняної історії. Чи не кожен університет та наукова установа може похвалитися наявністю визначних дослідників історії України із солідним науковим доробком. Натомість науковий продукт із всесвітньої історії часто-густо поступається за кількісними показниками, а подекуди і за якісними. Серед іншого це стосується антикознавства і медієвістики. Водночас вивчення історії античності в Україні має досить глибоке коріння. В університетах України у різний час працювали такі відомі дослідники як Михайло Драгоманов, Іван Нетушил, Владислав Бузескул, Володимир Гольденберг, Олександр Мальований *etc.* Приємно відзначити, що сьогодні ці традиції зберігаються і розвиваються. Останнім часом з'явився ряд цікавих робіт антикознавчої тематики на рівні кандидатських дисертаційних досліджень. Формуються відповідні наукові школи, зокрема у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка та Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. Визначним центром дослідження античної історії завжди був Львівський національний університет імені Івана Франка. Тут у повоєнний час працювали відомі антикознавці Іван Старчук, Соломон Лур'є, Іван Вейцківський. Відрадно, що ці традиції зберігаються і розвиваються на кафедрі археології та спеціальних галузей історичної науки, де, під керівництвом доцента Олександра Бандровського і була виконана рецензована дисертація.

У сучасному антикознавстві Східній політиці Риму та східним провінціям Риму присвячена чимала увага. Можна погодитися з тезою Олега Кудрявцева, який вважав історію римських провінцій наріжним каменем історії останніх століть античного світу. Очевидно розглядати той чи той вектор зовнішньої політики Стародавнього Риму доцільно враховуючи ситуацію у прилеглих римських провінціях. На нашу думку, автор рецензованої дисертації цілком вірно приділив увагу римській провінційній адміністрації у контексті взаємин між Римом та Парфією. Відтак дослідження взаємин Стародавнього Риму та Парфії у взаємозв'язку із трансформацією прикордонних територій як когерентної системи зумовлює актуальність та значимість дисертаційного дослідження Віктора Леонідовича Гуменного. Особливої ж актуальності роботі надає те, що комплексна робота про взаємини Римської імперії і Парфії та ситуацію у східних провінціях Римської імперії у вітчизняній історіографії відсутня.

Дисертація виконана у контексті досліджень вузлових проблем античної історії, що ведуться на кафедрі археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка в рамках комплексної наукової теми «Археологічні пам'ятки Прикарпаття, Волині та Закарпаття у стародавню та ранньосередньовічну добу» (номер державної реєстрації: 0115U003957).

Традиційна структура роботи – вступ, п'ять розділів та висновки, – має логічний і раціональний характер, цілком відповідає поставленій меті і сформульованим завданням і дає можливість ґрунтовно розглянути головні аспекти тематики дослідження. Із загального обсягу роботи 295 сторінок основний текст складає 198 сторінок. Позитивним моментом є наявність додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, географічні і хронологічні рамки, сформульовано дослідницькі завдання, показано наукову новизну, практичне значення, відомості про апробацію результатів дисертації та особистий внесок здобувача.

Метою, яку ставить перед собою автор дисертації, є “реконструкція політичних та військових форм контактів Римської імперії та Парфянського царства Аршакідів у епоху принципату”.

Не викликає жодних сумнівів наукова новизна рецензованої дисертації, яка полягає насамперед у тому, що в ній вперше у вітчизняній історіографії здійснюється спроба комплексного дослідження взаємин Римської імперії з Парфією у добу принципату.

До позитиву дисертації треба віднести глибокий аналіз історіографії проблеми. Окремо слід відзначити орієнтацію автора на кращі зразки світової історичної науки. Це дало можливість визначити сучасний стан вивчення теми і знайти шляхи розв’язання поставлених проблем. Дисертант справедливо вказав на те, що у історіографії “відсутній консенсус стосовно цілої низки ключових моментів взаємин Риму і Парфії в епоху принципату” (с. 52). Зауважимо, що у сучасній історіографії відсутній також консенсус щодо широкого спектру проблем провінційної політики Римської імперії, яка, між тим, була безпосередньо пов’язана із політикою зовнішньою і суттєво впливала на взаємини Риму з Парфією. Однак кидається в око відсутність у тексті дисертації посилань на ряд важливих робіт, які між тим вказані у списку джерел і літератури: монографії Едріана Шервін-Уайта (№ 481), Алойса Вінтерлінга (№ 551) *etc.* Автор слушно наголосив на важливій дискусії щодо фронтирів Стародавнього Риму (с. 29), називаючи “концепцію фронтиру” “теорією важливою для нашої роботи» (с. 45). Повністю поділяючи цей підхід зазначимо, що у 2015 р. побачила світ монографія Ігоря Чорновола, яка пройшла повз увагу дисертанта, хоча там детально розглянуто теорію фронтиру.

Ґрунтовним видається аналіз джерельної бази проблеми. Автор скрупульозно розглядає значення тих чи тих джерел для вивчення окремих аспектів проблеми базуючись на проблемно-хронологічному принципі. Можна погодитися з тезою автора про те, що епіграфічні джерела є ключовими щодо встановлення місць дислокації римських військових з’єднань (с. 40 – 41).

Віктор Леонідович цілком правий, коли говорить про значення нумізматичних джерел як матеріалу для розгляду ідеології і пропаганди правлячих у Римі та Парфії династій. Не зрозуміло лише, чому у цьому контексті сказано тільки про династію Антонінів (с. 41), але не згадано династії Юліїв-Клавдіїв і Северів.

Цілком виправданим та прийнятним, на нашу думку, є авторське пояснення змісту окремих термінів “офіційна ідеологія”, “стратегія”, “пропаганда” *etc.* (с. 50 – 52). Декларовані дисертантом методологічні засади лежать у руслі сучасної вітчизняної науки. Застосування сучасних методів дослідження, про які йдеться у першому розділі дисертаційної роботи, дозволило дійти чітко обґрунтованих і переконливих висновків, досягти результатів, які вирізняються науковою новизною.

У другому розділі дисертації автор ретельно досліджує образ Парфії у римському суспільстві доби принципату та фактори його формування. Спираючись на широке коло джерел та критично використовуючи дослідження сучасних істориків, автор аналізує образ парфян у римській поезії. У цьому контексті, на нашу думку, слушно вказано на “Вплив грецької традиції сприйняття Перської держави” (с. 54). Дисертант висловлює свою думку щодо ряду контроверсійних проблем, зокрема: стосовно дискусійного питання про перебування представників царського роду Аршакідів у Римі за Августа дисертант справедливо висловлює застереження (с. 91), виявляє власну позицію щодо ідентифікації діячів, зображених на так званому Парфянському монументі Луція Вера (с. 93 – 95) *etc.*

Дисертаційна робота В.Л. Гуменного засвідчує намагання автора робити свої висновки щодо окремих аспектів досліджуваної проблеми, спираючись на свідчення широкого кола джерел. При цьому дисертант показав солідну підготовку в галузі латинської мови, що, окрім іншого, засвідчують оригінальні переклади низки текстів, подані автором у додатках. Дисертант продемонстрував володіння методикою роботи з різними видами

джерел, що демонструє, аналіз творів античних авторів у другому розділі рецензованої дисертації.

Визнаючи значний внесок автора дисертації в дослідження зазначених питань, до цього розділу слід висловити і деякі зауваження. Автор чимало цитує джерела в оригіналі, що ми всіляко схвалюємо і підтримуємо. Проте інколи оригінального тексту бракує, зокрема, коли автор пропонує свій варіант перекладу уривку одного з творів Горація (с. 60). На ст. 64 автор стверджує, що згадка Овідієм миру з парфянами “носила яскраво виражений пропагандистський характер”. Цю думку автора ми повністю поділяємо. Але далі, на цій же сторінці, дисертант цю тезу спростовує.

У третьому розділі автор досліджує політичні контакти Риму і царства Аршакідів, аналізуючи формування та трансформацію основних принципів “східної політики” Риму, коло проблем, пов’язаних із провінційною політикою Риму та зовнішньою політикою Парфії. Головні тези автора дисертації у цьому розділі базуються на глибокому аналізі свідчень наративних, епіграфічних та нумізматичних джерел. Основні положення розділу не викликають заперечень. Аналізуючи свідчення джерел щодо від’їзду на Схід Агріппи, автор схиляється до думки про необхідність ведення переговорів з парфянами як підґрунтя цієї місії (с. 109). Цілком вірно наголошено на ролі принцепса у питаннях координації зовнішньої політики (с. 121). Не настільки обґрунтованою нам видається теза автора про ключове місце провінційної адміністрації у реалізації зовнішньополітичних заходів у прикордонних зонах “від часів Тіберія”. Сам же дисертант нижче це положення заперечує (136).

У четвертому розділі дисертації досліджуються військові аспекти римо-парфянських взаємовідносин. Автор аналізує військові конфлікти Римської імперії з Парфією, римську присутність в регіоні. Дисертант виділяє дві “тенденції розташування римських військ у містах” (с. 169), наголошує на тому, що “Дура-Европос займала особливе місце у системі римської прикордонної політики на Сході” (с. 172). У дискусійному питанні щодо існування посади «Dux girae» автор схиляється до думки про “появу цього

інституту до періоду війн з Сасанідами”, не погоджується з інтерпретацією Ф. Мілларом та С. Джеймсом “графітті та відомостей папірологічних джерел” (с. 175).

П’ятий розділ дисертаційного дослідження присвячений ситуації на прикордонних з Парфією територіях, роль у регіоні міських центрів. Автор ретельно досліджує ситуацію у Вірменії (підрозділ 5.1), прослідковує еволюцію римської політики у регіоні, зміни у ставленні до союзних царств, аналізує причини до загострення взаємин з Парфією, висловлює свою позицію щодо дискусійного питання статусу Софени (194). Автор робить висновок про те, що “вірменське питання було ключовим у контексті римо-парфянського протистояння II ст. н.е.” (с. 198). На думку дисертанта, існуюча джерельна база “не дозволяє говорити про специфічно єврейське повстання у Месопотамії, яке було б пов’язане з єврейськими повстаннями, які у цей час спалахнули у східних провінціях Римської імперії” (с. 211).

У висновках, які відповідають визначеним завданням і кореспондуються з проблемами, що виносяться на захист, містяться головні положення автора щодо взаємовідносин Римської імперії з Парфією у визначених хронологічних рамках. Робота містить додатки, які можна використовувати при викладанні історії Римської імперії.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження В.Л. Гуменного переконує в тому, що він провів велику пошукову, аналітичну роботу, синтезував і узагальнив значний масив інформації. Отримані результати свідчать про оволодіння автором досліджуваною темою, про його здатність до самостійного аналізу історичних джерел, про достатню наукову і методичну підготовку. На наш погляд, дослідницька мета дисертаційної роботи досягнута, а її наукові завдання реалізовані успішно.

Результати наукового пошуку дисертанта пройшли належну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані в подальшій науково-дослідній та

навчальній роботі істориків, при написанні монографій, наукових і науково-популярних праць.

Уважний аналіз і вивчення дисертаційної роботи В.Л. Гуменного дає підстави стверджувати, що вона є самостійним, завершеним, комплексним науковим дослідженням, тема і зміст якого адекватно відображені у авторефераті дисертації, який за своїм змістом є ідентичним із науковими положеннями самої дисертації, а також у двадцяти чотирьох публікаціях, вісім з яких – це наукові статті у фахових виданнях (у тому числі 4 статті у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз). Особистий внесок здобувача очевидний. Висновки дисертації вирізняються науковою новизною, містять науково обґрунтовані результати, які розв’язують поставлені завдання і є суттєвими для вивчення історії взаємовідносин Стародавнього Риму з Парфією та для повноцінного дослідження історії Римської держави.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В.Л. Гуменного та отримані результати, слід висловити ряд зауважень і побажань.

1. У дисертаційному дослідженні багато уваги присвячено римській провінційній політиці, діяльності провінційної адміністрації. Однак зовсім не згадано важливий політичний інститут – провінційні збори, *Concilia* на Заході та *Coiva* на Сході, куди кожен муніципій делегував свого представника. Між тим, ці Збори опікувалися культом імператора, були ланкою, яка пов’язувала кожен окремий муніципій із столицею Імперії.
2. У дисертації лише один раз вжито термін “романізація”: “армія так повноцінно і не стала інструментом романізації” (с. 179). Говорячи про провінційну політику Риму автор проблему “романізації” повністю обійшов увагою. На нашу думку це не зовсім виправдано. Можливо на Сході, де превалювала грецька мова і грецька культура, романізація ніколи не була продуманою політикою. Однак у тій чи тій формі, щодо

тих чи тих груп населення, романізація відбувалася. Приміром, у дисертації автор торкається проблеми “єврейських повстань”, яку виносить у заключний пункт висновків (с. 215), зазначаючи, що “ У епоху ранньої імперії єврейські повстання проти Риму були досить частими” (с. 207). Між тим, якщо не все іудейське суспільство, то його еліта у період принципату зазнавала романізації, чи як інколи говорять – греко-романізації. На думку автора: “традицію використання папірусу як письмового матеріалу у Дура-Европос найімовірніше слід пов’язувати саме з римською військовою присутністю” (с. 172), “ З появою у місті римської армії, вона проникає у всі деталі міського життя” (с. 173). Очевидно – це прояви романізації, яку у сучасній історіографії обґрунтовано прослідковують навіть у впливі римської армії на зміну дієти місцевого населення.

3. Деякі посилання на джерела зроблені недбало. Зокрема, на Хроніку Іоанна Малали: ст. 148 посилання “Malalas XI” зроблено після твердження, що Траян “Вірменію та Месопотамію ... передавав під владу римського народу”. Одинадцята книга охоплює період від початку правління Траяна до кінця правління Марка Аврелія. Очевидно, потрібно було вказати не лише книгу, але й главу. На сторінці 150 і 151 автор подає посилання на це джерело не за усталеною в антикознавстві традицією: “ Malalas. P. 269”, “Malalas. P. 269, 273”. На сторінці 151 та 152 зустрічаємо “комбінований” варіант: “Malala XI, p. 274”, “Malala XI, p. 277”.
4. У роботі не завжди коректно передано імена історичних осіб. Подекуди справді є допустимим вказати лише *потен*, як на ст. 67 – “Антоній”. З контексту зрозуміло, що мова йде про відому особу – Марка Антонія, члена другого тріумвірату. Те саме можна сказати і щодо когномена “Красс” (с. 69). З контексту немає сумніву, що мова йде про відому особу – Марка Ліцинія Красса, члена першого тріумвірату. Однак цього не можна сказати щодо когномена “Сакса”. Луцій Децидій Сакса (*Lucius Decidius Saxa*) аж ніяк не є настільки відомою історичною особою. Його

ім'я зустрічається у роботі двічі (с. 67 і 81). Друга згадка супроводжується посиланням на Страбона, який, проте, у своїй "Географії" цього військового діяча не згадав жодного разу. На ст. 84 – 85 тричі згадується прайномен "Гай". Останньою згаданою вище у тексті особою з прайноменом "Гай" був Гай Светоній Транквілл (с. 79). Тому необхідно було зазначити, що в даному разі мова йде про Гая Юлія Цезаря Віпсаніана (*Gaius Iulius Caesar Vipsanian*).

5. Назва підрозділу 4.2. "Близький схід і лімесна політика Риму в добу ранньої імперії", на нашу думку, не вповні відображає його зміст.
6. У тексті зустрічаються неузгодження відмінків слів, зайві слова у реченні, у деяких реченнях окремих слів бракує *etc*. Наприклад: речення, яким закінчується ст. 18 і починається ст. 19, третє та четверте речення першого абзацу на ст. 40 *etc*. Подекуди у роботі зустрічаються повтори.

Однак ці зауваження і побажання істотно не применшують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Проведена дисертантом робота засвідчує його фахову зрілість, уміння ставити і професійно вирішувати актуальні дослідницькі завдання. Дисертація В.Л. Гуменного є самостійним завершеним комплексним і актуальним дослідженням важливої та складної теми, написаним на ґрунтовній джерельній основі. У роботі конкретно-історичні питання переплітаються з теоретичними, аналіз переростає у синтез, автор намагається дати власне бачення причин і результатів явищ і процесів у взаєминах між Римом і Парфією у добу принципату. Результати дослідження у сукупності вирішують важливу наукову проблему в галузі всесвітньої історії. Висновки, сформульовані у дисертації, є новими для вітчизняної історичної науки, аргументовані і достовірні, викладені у авторефераті автора та в опублікованих ним працях.

Дисертація оформлена у відповідності з встановленими вимогами.

Зазначене вище дає підстави вважати, що дисертаційна робота В.Л. Гуменного "Римська імперія і Парфія: політичні та військові контакти (кінець I ст. до н.е. -- початок III ст. н.е.)" за своїм змістом та оформленням повністю відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття

наукового ступеня кандидата історичних наук і «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р, а її автор, Віктор Леонідович Гуменний, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. І. Франка

Петречко О.М.

